

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Schizofrenie vanuit psychoanalytisch perspectief

Paul Moyaert

In zijn schaarse opmerkingen over schizofrenie beklemtoont Freud het hypochondrische aspect en gaat hij in op de lotgevallen van de voorstellingen zoals ze zich kenbaar maken in typisch schizofrene taaluitdrukkingen. De inzichten van Freud zijn nog steeds vruchtbaar voor de klinische ervaring. Zijn hypothesen worden aangevuld met een analyse van de affecten die samen met de voorstellingen de psychische representanten zijn van het driftmatige lichaam.

Inleiding

Het is bekend dat Freud zich niet heeft verdiept in schizofrenie op grond van een lang volgehouden, door hem zelf uitgevoerd psychotherapeutisch proces met schizofrene patiënten. Zijn veeleer schaarse opmerkingen over schizofrenie komen niet voort uit een reflectie op de therapeutische mogelijkheden en moeilijkheden die hij persoonlijk heeft ondervonden in het luisteren naar een schizofrene betekeniswereld. Zijn metapsychologische beschouwingen naar aanleiding van Schreber, een geval van paranoïde schizofrenie met een uitgesproken megalomane inslag, steunen op dossierkennis en in het bijzonder op het bestuderen van diens autobiografische geschriften. Wat Freud in deze studie als mogelijke hypothesen naar voren brengt om de psychische mechanismen die in de schizofrenie werkzaam zijn te begrijpen, is dus niet gebaseerd op het beluisteren van wat er binnen een overdrachtsrelatie ter sprake wordt gebracht.

Het is veeleer vanuit een theoretische interesse en daarin uitgedaagd door Jung, wiens klinische ervaring nauwer aansloot bij de klinische praktijk van de psychosebehandeling, dat Freud in een aantal metapsychologische

Prof. dr. P. Moyaert doceert wijsgerige antropologie en ethiek aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte te Leuven. Hij is tevens psychoanalyticus bij de Belgische School voor Psychoanalyse.

Correspondentieadres: Parkstraat 221, 3000 Leuven.

geschriften zoals *Het onbewuste* (1915), *Ter introductie van het narcisme* (1914) en *Metapsychologische aanvulling op de droomleer* (1916) ingaat op de psychodynamische aspecten van de schizofrenie.

Niet het willen ontwikkelen van een psychosebehandeling maar de behoefte aan conceptueel onderbouwde klinische onderscheidingen heeft Freud geleid in zijn reflecties over schizofrenie. Zijn hypothetische inzichten kunnen daarom pas ten volle vruchtbaar worden voor een psychoanalytische praxis wanneer ze ter hand worden genomen door psychoanalytici die wel een direct contact hebben met schizofrenie, en in het licht van hun persoonlijke bevindingen Freuds hypothesen en bepaalde deelaspecten ervan verder uitwerken, herformuleren en bijsturen.

Hypochondrie

In de schizofrenie laten de libidineuze banden (hechtingen) met de realiteit het op een radicale en drastische manier afweten: libidineuze objectbezettingen worden losgelaten zonder dat dit verlies aan interesse zich kenbaar maakt in spectaculaire symptomen en luidruchtige crisissen. Dat het verlies aan interesse vrij geruisloos kan gebeuren verklaart gedeeltelijk waarom het soms zo moeilijk is een eerste schizofrene aanval tijdens de adolescentie op een juiste manier te diagnosticeren. Vanuit een diagnostisch standpunt zal men daarom geneigd zijn het verloop van de toestand af te wachten. Gaat het om een voorbijgaande interessevermindering, om een protestreactie van adolescenten of laat de implosie van de aanhechtingpunten met de leefwereld een dieperliggende persoonlijkheidsstoornis vermoeden? Wel is het zo dat uitdagende woordenwisselingen en lawaaierige ruzies tussen adolescent en ouders (opvoeders) waarvan de inzet draait rond conflicterende waarden, meestal een doorslaggevende tegenindicatie zijn om van schizofrenie te gewagen. Schizofrenie maakt zich veeleer kenbaar in wat men in de klassieke psychiatrie de *armoedesyndromen* of de *negatieve symptomen* heeft genoemd (bijvoorbeeld affectvervlakking, monotonie in de mimiek en in de lichaamsexpressie, vermindering van persoonlijke betrokkenheid, wezenloos in zichzelf gekeerd zijn, afname van de alertheid, enzovoort).

Het wegvallen van objectbindingen gaat onvermijdelijk samen met een terugtrekken van de libido in het Zelf. De libido die in de aandriften werkzaam is en die tot dan naar buiten was gericht en over verschillende objecten en activiteiten was verdeeld, keert terug naar binnen en hoopt zich op in het lichamelijke Zelf. Deze toevloed of opstuwung van de aandriften in het Zelf slaat om in een onlustvolle en angstige beklemming wanneer de in het Zelf opgehoopte hoeveelheid energie geen uitweg vindt, dit wil zeggen geen nieuwe objecten vindt waarlangs de driftspanning kan worden afgevoerd.

Dat de aandriften in het Zelf worden teruggetrokken betekent, strikt genomen, nog niet dat het Zelf (het eigen lichaam, het lichaamsbeeld, een voor-

stelling van het Zelf) het voorwerp wordt van een narcistische libidobezetting. Het betekent enkel dat de libidineuze aandriften zich in het Zelf opstapelen en het lichamelijke Zelf onder druk zetten.

In hoofdstuk II van *Ter introductie van het narcisme* zegt Freud (1914) dat een narcistische libidobezetting de onvermijdelijke pendant is van de terugtrekking van de libido van de objecten in de buitenwereld (p. 41). Om tot een juist begrip van schizofrenie te komen is het echter nodig een onderscheid te maken tussen twee betekenissen van narcistische libidobezetting. In ruime zin duidt dit begrip alleen aan dat het lichamelijke Zelf de plaats is waar de libidineuze aandriften zich concentreren en huishouden. In strikte zin wordt ermee bedoeld dat het Zelf of een voorstelling ervan het voorwerp van liefde, zorg of idealisatie wordt. De ruime zin laat nog in het midden of het Zelf zich als een object van liefde kan beschouwen en beleven. De andere betekenis duidt reeds aan dat het Zelf het voorwerp is van liefde voor zichzelf. De ruimere zin geeft hierover nog geen uitsluitsel.

Wel is het zo dat de terugvoering van de libido in het lichamelijke Zelf steeds gepaard gaat met een *hypochondrische opstuwing*. Hypochondrie is de onvermijdelijke pendant van een narcistische libidobezetting (Freud 1914, p. 42), dit wil zeggen van het feit dat de aandriften zich in het Zelf ophopen. Freud spreekt in dit verband van 'de hypochondrische angst als derivaat van de Ik-libido' (Freud 1914, p. 44). De lichamelijke sensaties treden op de voorgrond doordat de libido van de objecten in de buitenwereld wordt afgesneden en in het Zelf wordt teruggetrokken. De bestaanshorizon wordt versmald tot een overgevoeligheid voor lichamelijke sensaties.¹ In *La psychose* zegt De Waelhens (1972) in dit verband het volgende: 'Le reflux massif, sur le moi, des investissements objectaux abandonnés donne lieu à cette perception constamment pénible du corps propre que le psychiatre nomme l'hypochondrie' (p. 96).² Lacan baseert zich op dezelfde observatie wanneer hij zegt dat een psychotische aanval gepaard gaat met een terugval in het reële lichaam, dit wil zeggen in een lichaamsbeleving waarvan de betekenis is vernauwd tot prikkelbare drager van innervaties: in wat het doet, zegt en verlangt wordt het subject steeds teruggeworpen op en bevangen door de echo van zijn eigen gewaarwordingen.

Om de juiste toedracht van het *hypochondrische aspect* in de schizofrenie te begrijpen moet men rekening houden met de dubbele betekenis van narcistische libidobezetting. Hypochondrie is weliswaar het correlaat van een 'Stauung der Ichlibido' (Freud 1914, p. 44/G.W. X, p. 151), dit wil zeggen van een stuwing van de libido in het Zelf, maar is als zodanig nog geen psychotisch fenomeen. Hypochondrie getuigt van een verarming en vernauwing van het psychische leven maar is niet noodzakelijk de uitdrukking van een schizofrene lichaamsbeleving. In een bepaald opzicht is hypochondrie reeds een manier om de anders ondraaglijke ophoping van driftspanning in het Zelf enigmata in te dijen en te kanaliseren: ze is in zekere zin een verdedigingsmechanisme tegen de toevloed van energie waarvan

ze nochtans tegelijk het gevolg is. Bovendien moet men een onderscheid maken tussen een hypochondrie die voortvloeit uit een angstige zorg voor het lichamelijk welzijn en een hypochondrie die niet wordt gedragen door een narcistische bezetting van het lichaamsbeeld.

Wanneer is hypochondrie de uitdrukking van een schizofrene lichaamsbeleving? Hoe drukt de affectieve zelfbetrokkenheid zich uit in de schizofrenie en in welk opzicht is ze onderscheiden van andere hypochondrisch gekleurde vormen van autoaffectie?

Deze vragen kunnen nog als volgt worden ingeleid. Freud maakt gebruik van financiële en militaire metaforen om de dynamiek van psychische processen uit te leggen. Hoever reikt het loslaten van objectbezettingen en achter welke verdedigingslinie trekt het Zelf zich terug om zich te beschermen? Waartegen moet men zich beschermen, wat probeert men af te schermen en met welke middelen (bijvoorbeeld verdringing, projectie, idealisatie, enz.) gebeurt de verdediging? Waarop kan men terugvallen wanneer objecthechtingen wegvallen? Vindt men in zichzelf een geruststellend steunpunt van waaruit men desnoods op een smallere basis opnieuw de werkelijkheid kan betreden? Hoever reikt de regressie en wat houdt de terugkeer in zichzelf tegen (fixatie)? Waarvoor wordt de energie die in het Zelf huishoudt gebruikt en waarin wordt ze geheinvesteerd?

In zijn Schreberstudie zegt Freud (1911, p. 89-90) dat het massale terugtrekken van de aandriften in het Zelf (narcistische libidobezetting *sensu lato*) in de *dementia praecox* gecorreleerd is aan een terugvallen (regressie) tot de auto-erotiek.³ Een schizofrene regressie valt terug achter een narcistische libidobezetting, opgevat in de strikte zin van het woord. Auto-erotiek kan geen narcisme worden genoemd omdat het aan de vorming van een narcistisch zelfbeeld voorafgaat. Op het niveau van de auto-erotiek valt de lichaamsbeleving uiteen in een amalgaam van partiële aandriften die niet worden samengehouden door en verenigd in een lichamelijk geïncarneerde eenheidsvoorstelling van zichzelf. Narcisme is voor Freud het structuurmoment in de ontwikkeling van het Ik waar het Zelf, via een identificatie met een eenheidsvoorstelling van zichzelf, loskomt van zijn confuse gewaarwordingen en een object van liefde wordt voor zichzelf. In de schizofrenie is een narcistisch zelfbeeld niet in staat om de terugval in een verbrokkeld zelfbesef tegen te houden.

Omdat Freud een dynamische opvatting van de psychose verdedigt kan de schizofrenie echter nooit uitsluitend vanuit de auto-erotiek worden begrepen. Immers, een dynamische opvatting houdt in dat, hoe diep de regressie ook moge zijn, er enerzijds in het subject steeds een instantie werkzaam blijft die zich verdedigt en er anderzijds iets in het subject overblijft dat de moeite waard is om beschermd te worden. In de terugkeer naar de auto-erotiek blijft een narcistische libido werkzaam waardoor het subject zijn verbrokkeling probeert te ontstijgen. Zonder een spanningsverhouding tussen auto-erotiek en narcisme kan men niet eens begrijpen waarom de

regressie ergens ophoudt en evenmin hoe het subject ernaar kan streven om, zij het via een waanwereld, de banden met de wereld om zich heen te herstellen.

Ik herhaal mijn vraag. Waarin bestaat de hypochondrische kern van een schizofrene lichaamsbeleving? Via welke affecten en voorstellingen maakt een schizofrene lichamelijke zich kenbaar?

Schizofrene taaluitingen

Wie vertrouwd is met schizofrenie zal ongetwijfeld getroffen zijn door de manier waarop er met bepaalde zinswendingen en met de betekenisomogelijkheden ervan wordt omgesprongen. De taalfenomenen waar ik op wil wijzen zijn weliswaar sinds lang bekend, maar er wordt, zo komt het me voor, heden ten dage soms te weinig aandacht aan besteed. Deze fenomenen, waar ook Freud in *Het onbewuste* (1915) via een gevalstudie van Tausk aan refereert, zouden niet veel meer zijn dan een linguïstisch curiosum, ware het niet dat ze ons terzelfder tijd op het spoor brengen van de lotgevallen van de driften in de schizofrenie.

Laat ik eerst het voorbeeld van Freud herhalen. Een jonge vrouw, een patiënte van Tausk, die na een ruzie met haar vriend naar de kliniek wordt gebracht, zegt het volgende. 'Mijn ogen zijn niet goed; ze zijn verdraaid.' Ze licht dit zelf toe door in coherente bewoordingen een reeks verwijten jegens haar vriend naar voren te brengen. 'Ze kan hem totaal niet begrijpen, hij ziet er telkens anders uit, hij is een huichelaar, een ogenverdraaier, hij heeft haar ogen verdraaid, nu heeft zij verdraaide ogen, het zijn haar ogen niet meer, zij ziet de wereld nu met andere ogen' (Freud 1915, p. 133). 'De schizofrene taaluiting heeft hier', aldus Freud, 'een hypochondrische trek; ze is orgaantaal geworden' (Freud 1915, p. 133/134). De jonge vrouw wordt de betekenis van de woorden onmiddellijk aan haar ogen gewaar; het orgaan (de ogen) en meer bepaald de innervaties die ze erin bespeurt vertegenwoordigen de gehele inhoud van wat ze verwoordt. Het uitspreken van de gedachten die in de uitdrukking 'ogenverdraaier' zijn vervat werpt de vrouw direct terug op haar coënestetische gewaarwordingen. In aanraking komen met woorden en gedachten betekent hetzelfde als een fysieke aanraking. De betekenis van haar woorden wordt onmiddellijk omgezet in een gewaarwording aan het betrokken lichaamsdeel dat op zijn beurt de betekenis van de taaluiting uitdrukt. Dit proces kan worden vergeleken met wat er in de conversiehysterie gebeurt, maar moet er, volgens Freud, toch van worden onderscheiden. Een hysterica zou krampachtig haar ogen hebben verdraaid in plaats van alleen de impuls ertoe of de sensatie ervan te bespeuren; bovendien zou ze daarbij geen bewuste gedachte hebben gehad en achteraf ook niet in staat zijn geweest die te uiten (Freud 1915, p. 134). In het voorbeeld van Tausk echter wordt er *geen pijnlijke inhoud afgeveerd* die via een omweg, onrechtstreeks, toch tot uitdrukking komt; de inhoud van de pijnlijke woorden dringt veeleer rechtstreeks door op het

niveau van de lichaamsbeleving. Het begrijpen en het uitspreken van gedachten stijgt niet uit boven het bespeuren van lichamelijke gewaarwordingen, wat tot gevolg heeft dat lichamelijke impressies een drukkende macht uitoefenen op het subject.

Dit voor Freud exemplarische voorbeeld kan gemakkelijk met andere woorden aangevuld. Drukkend met de handen op het hoofd zegt een vrouw me dat haar hoofd 'kapot' is (dit wil zeggen aan stukken vliegt). Ze voegt er onmiddellijk het volgende aan toe: 'Haar moeder had haar gezegd dat ze zich niet het hoofd over iets moest breken.' En aangezien ze toch blijft tobben, valt haar hoofd in stukken uit elkaar. De metaforische uitdrukking 'zich het hoofd over iets breken' wordt direct omgezet in trillingen die ze in het hoofd voelt, en die lichamelijke sensaties beleeft ze als een stukmaken van haar hoofd. De mentale act 'tobben' veroorzaakt in haar hoofd hetzelfde effect als een fysische kracht. De wijze waarop lichamelijke innervaties worden beleefd komt letterlijk overeen met wat er in de talige uiting wordt uitgedrukt.

Alvorens zijn dochter naar de kliniek terug te brengen zei vader dat hij de stekker uit het *stopcontact* moest trekken; voor haar betekende dit dat het contact met haar vader *verbroken* was. Dezelfde vrouw zegt me dat haar handen zijn *afgekapt*; vader had haar tijdens het weekend gezegd dat ze een *gehandicapt* meisje was. Deze somatische hallucinatie is weliswaar niet gebaseerd op een reductie van een figuurlijke tot een letterlijke betekenis, maar het feit dat de uitdrukking 'gehandicapt' op een concretistische manier wordt opgevat en de vrouw bovendien direct terugwerpt op haar lichamelijke sensaties, wijst erop dat de taal niet bij machte is een distantie te scheppen ten aanzien van de lichamelijke impressies. Het wegvallen van die distantie treedt het duidelijkst op de voorgrond naar aanleiding van die woordvoorstellingen (betekenaars) die aan het lichaam appelleren (bijvoorbeeld: 'Uw blik doorboort me', 'Dat steekt me de ogen uit', 'Je neemt me de woorden uit de mond', 'Dat gaat door merg en been'). De wijze waarop de betekenis van woorden wordt opgevat laat vermoeden dat een schizofrene lichaamsbeleving zich beweegt op een vlak waar het Zelf, de ander en de taal op een indringende manier in elkaar verstrengeld zijn. Deze observaties maken duidelijk dat schizofrenie gebaseerd is op een wankel en fragiel symbolisatieproces.

Symbolen staan voor iets anders en stellen iets present wat niet in levende lijve aanwezig is. De sensibiliteit voor symbolen stelt een persoon in staat een minimale distantie te bewaren ten opzichte van de onmiddellijkheid, zodat hij niet meer wordt platgedrukt door wat hij gewaarwordt. Dankzij die distantie komt hij enigszins los van zichzelf en kan hij zich verhouden tot wat niet onmiddellijk aanwezig is zonder dat de breuk in de onmiddellijkheid wordt beleefd als een quasi-reële aantasting van zijn lichamelijke identiteit. De existentiële gevolgen van een wankel symbolisatievermogen komen niet alleen tot uitdrukking in de eerder genoemde voorbeelden die

laten zien dat het subject teruggeworpen wordt op de echo van zijn lichamelijke aandoeningen en aan zijn opdringerige lichamelijke innervaties vastkleeft. Een deficiënt symbolisatievermogen kan eveneens het verbeeldingsvermogen aantasten en ondermijnen. De verbeelding stelt een subject in staat te worden beroerd door bewustzijnsinhouden zonder dat ze hem restloos absorberen en zonder dat hij er zichzelf in verliest. De verbeelding betreft het bewustzijn op een object waarvan de verschijningswijze radicaal verschilt van het object van een reële perceptie; het object van de verbeelding heeft de trekken van een quasi-perceptie zonder dat het door het bewustzijn als een echte perceptie wordt beleefd. De verbeelding is een bewustzijnsbeleving die in het subject plaatsvindt en waardoor het subject innerlijk wordt beroerd, maar tegelijk bewaart het in de innerlijke beleving ervan een intieme afstand ten aanzien van zichzelf. Verbeelding veronderstelt en schept de mogelijkheid van een zelfbetrokkenheid zonder dat het niet samenvalen met zichzelf dat erin besloten is, omslaat in een beklemmend zelfverlies. De innerlijke verdeeldheid of splitsing van het Zelf wordt in de verbeelding niet beleefd als een uit elkaar spatten van het eigen Zelf. Het Zelf beweegt zich in de spanningsverhouding van een tussen-in: het valt niet samen met zichzelf en verliest zich evenmin in de heterogene voorstellingen waardoor het wordt beroerd; het wordt niet verpletterd door de inhouden die het bewustzijn vullen. 'Wanneer deze afstand verdwijnt, wanneer het onbewuste de plaats inneemt van de werkelijkheid en de verbeelding zich als waarneming voordoet gaat het subject ten onder in de waan' (Bernet 1996, p. 71).

Het is hier niet de plaats om de complexe verhouding tussen taal, symbolisatie en verbeelding uit te diepen. Ik wil in dit verband alleen op het volgende wijzen. Het schizofrene subject hangt zo nadrukkelijk aan zijn lichaam dat de voorstellingen die in hem opkomen hem te dicht op de huid zitten en er als het ware dwars doorheen breken. Dit laat begrijpen waarom het verbeelden in de schizofrenie gepaard gaat met een beklemmende ervaring. In plaats van een innerlijke distantie te bewaren ten opzichte van de inhouden van de verbeelding, is het subject er zodanig aan vastgeklonken dat het er zichzelf in verliest en er, zoals in een nachtmerrie, door wordt opgeslokt. Zonder distantie is verbeelding benauwend. Dit verklaart ten dele waarom een schizofrene verbeeldingswereld doorgaans zeer armetierig en weinig gedi-versifieerd is. Zoals woordvoorstellingen hem beklemmen omdat ze rechtstreeks doorschieten in zijn lichamelijke gewaarwordingen, zo wordt hij beangstigd door zijn verbeelding. Niet de inhoud van de verbeelding maar het verbeelden zelf is benauwend. Zijn fantasma's van een verbrokken lichaam zijn in zekere zin niets anders dan een mise-en-scène van de desastreuze effecten die de verbeelding en, ruimer zelfs, de denkprocessen in hem teweegbrengen: een vernietiging van het eigen Zelf. De schizofreen heeft geen rijk verbeeldingsleven: hij put zich veeleer uit om denkprocessen het zwijgen op te leggen en te vernietigen; en door ze te vernietigen

probeert hij zich af te schermen tegen de pijn en de angst die mentale processen veroorzaken. Autisme is hiervan een extreme uitloper. Hiertegenover staat dat het een belangrijk keerpunt is in een therapeutisch proces wanneer een schizofrene persoon een droom als droom en een fantasie als fantasie ter sprake kan brengen.

In extreme gevallen kan een gebrekkig symbolisatievermogen het spreken zelf ondermijnen. Spreken is immers eveneens een ervaring van zelfverlies omdat men zichzelf enigermate prijsgeeft en men de controle verliest over de woorden die men uitspreekt. Een schizofrene vrouw kon slechts het spreken volhouden door regelmatig te verifiëren of alles aan haar gelaat heel bleef. Na het uitspreken van vieze woorden en gedachten vroeg ze zich angstig af of haar huid nu niet bedorven was. Nu en dan liep ze naar een spiegel om na te gaan of haar ogen nog op de juiste plaats zaten. En een tijdlang gebruikte ze een blinkende deksel van een snoepdoos waarin ze zichzelf kon zien terwijl ze tot mij sprak.

De huid

De huid is de quasi-natuurlijke belichaming van een grens die binnen en buiten constitueert door ze van elkaar te scheiden. Ze vormt een flinterdunne wand die beide, interioriteit en exterioriteit, ondanks hun vleselijke en intieme verwevenheid uit elkaar houdt en die juist daardoor mogelijk maakt dat ze elkaar beroeren zonder in elkaar op te gaan. Doordat de huid een binnenkant afzondert, inwikkelt of omwikkelt, is er een contact met het andere of de ander mogelijk dat niet omslaat in zelfverlies. Door de huid kan het subject, ondanks zijn openheid en ondanks zijn fundamentele en onophefbare afhankelijkheid van de ander, zich in zichzelf terugtrekken, zich aan de ander onttrekken en er zich voor afsluiten. Het zelfbesef, dit wil zeggen het besef afgescheiden te zijn van een exterioriteit die zich nochtans altijd reeds in mij heeft genesteld, komt onder andere tot stand in de ervaring dat ik voor de ander niet zomaar toegankelijk ben, dat de ander mijn gedachten niet rechtstreeks kan zien en voelen en dat ik, ondanks mijn zichtbaarheid, onzichtbaar blijf voor een blik van de ander die evenwel tegelijk altijd reeds in mij binnendringt. Maar ook omgekeerd: dat ik de ander niet begriip en dat ieder begriipen gebaseerd is op een niet te beheersen misverstand, is – ondanks het soms pijnlijke karakter ervan – een heilzaam gebeuren. In de ervaring van het misverstand verschijnt de ander mij als iemand die los van mij een eigen leven heeft. De *onenigheid* zorgt ervoor dat ik geen symbiotisch aanhangsel ben van de ander en dat de ander meer is dan de echo van mijn zielenroerselen. Zonder separatie komt er geen ruimte vrij voor een eigen bewustzijnsleven, dit wil zeggen voor gedachten en verlangens die mijn gedachten en verlangens zijn en niet die van een ander. Dat ik in het verborgene kan handelen, dat er in mij gedachten leven die de ander niet kent, dat ik kan liegen en de ander kan misleiden schenkt me het besef dat de ander niet almachtig en niet alomte-

genwoordig is, dit wil zeggen dat we van elkaar gescheiden zijn ondanks onze saamhorigheid.

De huid kan haar rol van een primordiale begrenzing slechts waarmaken wanneer de betekenis ervan in het contact met de ander door de ander wordt erkend en bevestigd, door de ander wordt gerespecteerd en bekrachtigd. Op zichzelf is de huid te zwak om die rol eigenhandig waar te maken. Incestueuze grensoverschrijdingen en traumatische belevenissen zullen daarom de kern van het Zelf en de integriteit ervan aantasten. De bevestiging van de separatie gebeurt niet alleen op het vlak van lichamelijke aanrakingen, maar moet eveneens op het niveau van het woord (het spreken) geschieden. Door mij aan te spreken als 'jij' roept de ander me op uit eigen naam te spreken en kan ik me tegenover de ander opstellen zonder me op te sluiten in een idiosyncratische betekeniswereld.

Dat er zonder afzondering geen ruimte vrijkomt voor innerlijkheid betekent geenszins dat wat de interioriteit van het Zelf uitmaakt zonder meer het Zelf toebehoort. De kern van het menselijk subject, die in zekere zin meer dan wat ook zijn intieme wezen vormt, behoort het Ik niet toe. Het Ik is geen heer en meester in eigen huis. Net zoals het zich kan verliezen in de ander, kan het zich verliezen in gedachten die in hem leven en waarin het Ik zichzelf niet kan herkennen. De innerlijkheid draagt de sporen van een exterioriteit waaraan het Zelf zich niet kan onttrekken. De tegenstelling 'binnen' versus 'buiten' zet zich door in de innerlijkheid. Het Zelf wordt van binnenuit steeds opnieuw gescheiden door confuse inhouden die zich niet laten identificeren en verwoorden, door inhouden waarin het Zelf zich niet herkent en waardoor het, ondanks een vertrouwdheid met zichzelf, *een vreemde blijft voor zichzelf*. Het blijft in zichzelf de aanwezigheid van een exterioriteit ondergaan waarvan het zich met de steun van de ander tegelijk enigermate heeft afgezonderd. Wat Freud 'die Kern unseres Wesen' noemt staat voor de onophefbare spanningsverhouding in het Zelf, voor een niet aflatende inmenging van het buiten in het binnen die het Zelf van binnenuit steeds opnieuw onteigent en door het Zelf niet kan worden toegeëigend. Door zich in zichzelf terug te trekken neemt het eveneens het buiten in zich op waardoor het tegelijk van zichzelf wordt gescheiden. Wat het subject denkt, fantaseert en droomt, komt niet voort uit een eigenmachtig Ik maar gaat altijd terug op wat het tussen de mazen van woorden en onuitsproken, confuse percepties heeft vernomen. Het vindt zijn oorsprong in verwarde aanrakingen en meerzinnige ervaringen waarvan de draagwijdte zelfs in een persoonlijk spreken nooit volledig kan worden opgehelderd. Ik behoor toe aan het subject dat ik ben maar dat mij niet toebehoort en waarmee ik me nooit ten volle kan identificeren. Het subject dat ik ben, dat meer mezelf is dan wat dan ook, is zelf geen Ik. Het is drager van woorden, impressies en gedachten die in mij een eigen leven leiden zonder mij; het genereert verlangens waarvan ik liever niets zou weten, waarin ik mezelf niet kan herkennen, die ik nooit ten volle uit eigen naam kan uitspreken en die ik me

nooit persoonlijk kan toeëigenen. Zelfs gevoelens van lust en onlust, die getuigen van een intieme zelfbetrokkenheid en het Zelf direct op zichzelf doen terugplooien, blijven omgeven en doordrongen van een echo waarin de gevoelens van de ander natrillen. In wat ik zeg, denk en voel galmt het universum van de ander na. De nagalm is een naklinkend geluid, een geluid dat geen geluid meer maakt, een geluid dat blijft doorklinken wanneer het oorspronkelijke geluid is verdwenen. Wanneer de ander niet meer tot mij spreekt, blijft hij in mij verder spreken. In auditieve hallucinaties treedt die nagalm nadrukkelijk op de voorgrond en overstemt de weerklank mijn eigen spreken. Auditieve hallucinaties zijn daarom steeds de voortzetting en de uitdrukking van een syncretische sociabiliteit waar de eigen woorden (gedachten) worden waargenomen als de echo van de ander.

Om niet ten onder te gaan aan het subject dat ik ben, moet ik me tegen mezelf kunnen beschermen, dit wil zeggen me afschermen tegen wat in mij leeft en waaraan ik toebehoor zonder dat het mij toebehoort. Wat Freud 'het Ik' noemt is een afgescheiden instantie in het subject dat ik ben, en meer bepaald die afzonderlijke instantie die is opgebouwd uit een min of meer stabiele voorstellingskern waarin ik mezelf herken en waarmee ik mezelf kan identificeren. Deze zelfidentificatie maakt het mogelijk me te verhouden tot het vreemde in mij zonder dat de ervaring van zelfverlies die ermee gepaard gaat omslaat in zelfvernietiging. Op grond van deze gedachte kan men begrijpen waarom psychoanalytici zoals Lacan en De Waelhens, in navolging van Freud, de *Urverdrängung* (Moyaert 1983) hebben begrepen als een niet in de tijd te lokaliseren psychisch proces, dat garant staat voor een primaire splitsing in het subject, voor een afsplitsing van een Ik dat zich kan afschermen tegen datgene waardoor het altijd reeds aan zichzelf wordt ontrukkt.

Deze algemene beschouwingen over de blijvende spanningsverhouding van het buiten in het binnen moeten volstaan om de lotgevallen van een schizofrene zelfbetrokkenheid en de affectieve aspecten ervan nader te bepalen.

Het geperforeerde lichaam

In de schizofrenie is de huid te doorlaatbaar en te poreus. Waarmee een schizofreen subject in aanraking komt en wat hem als lichamelijk geïncarneerd subject raakt, zit hem te dicht op de huid en dringt er zomaar in binnen. Woorden kunnen als puntige voorwerpen in zijn hersenen binnendringen. Onsamenhangende gedachten en flarden van zinnen blijven in zijn hoofd nagalmen als een echo die maar niet wil uitsterven. Brokstukken van woorden die zichzelf overleven, gaan in zijn hoofd tekeer en houden huis in zijn lijf. Via stralen, onzichtbare draden en ongrijpbare communicatiekanalen, waarvan hij de zeggingskracht bespeurt aan zijn geprikkelde zenuweinden, ondervindt hij boodschappen die in hem worden losgelaten en geloosd. De ander die in hem zit, richt

zich niet persoonlijk tot hem en spreekt hem niet aan als persoon; de ander is een onpersoonlijke ander. Wat er in zijn hoofd tekeer gaat, zijn stereotye frasen en loshangende woorden zonder context, die hij aan niemand kan toeschrijven; het zijn restanten van een discours zonder oorsprong en zonder afzender. Wat er in zijn hoofd resoneert, zijn onafgewerkte frasen die alsmaar commentaar leveren op gedachten die hij niet heeft en die hem de mogelijkheid ontzeggen uit eigen naam te spreken. Het spreekt in hem. De schizofreen heeft een lichaam, maar hij bewoont het niet; zijn lichaam behoort hem niet toe. Het kan zich niet omzwachtelen en verweren tegen wat erin binnendringt; het is pure openheid zonder weerbaarheid.

De wijsgerige antropologie en de cognitieve psychologie hebben zich beziggehouden met de vraag hoe het Zelf, dat alleen een direct contact heeft met zijn eigen bewustzijnsleven, ertoe kan komen de ander te begrijpen tot wiens bewustzijnservaringen het geen rechtstreekse toegang heeft. Hoe kan een monadisch, in zichzelf besloten binnen uit zichzelf treden en zijn solipsistische universum doorbreken? De schizofrenie confronteert ons met een andere problematiek, te weten: hoe krijg ik de ander die altijd reeds in mij zit, buiten? Het vertrekpunt van de menselijke intersubjectiviteit, zo blijkt uit de schizofrenie, is niet een solipsistisch ego dat uit zichzelf wil breken, maar een symbiotische ineenstrengeling waar het buiten in het binnen zit, nog voor er sprake is van een binnen dat zich in zichzelf kan terugtrekken.

Automutilatie

De erogene zones (ogen, mond, oren, anus, huid, geslachtsorganen) zijn min of meer gelokaliseerde contactpunten op het lichaamsoppervlak, die zich terzelfder tijd openen en sluiten en waar het lichamelijke Ik genoodzaakt wordt zich binnenste buiten te keren. Daar, in die erogene zones, laat de driftspanning zich gevoelen en vindt de confuse ineenstrengeling plaats tussen zelfliefde en heteroffectie. Door in contact te komen met wat lustvol is, geniet het subject van zichzelf en wordt de levenskracht van het driftmatige lichaam bekrachtigd. Wat als lustvol wordt beleefd wordt door het lichamelijke lust-Ik geïncorporeerd, wat een bron van onlust is wordt erdoor afgestoten. In *De ontkenning* verwoordt Freud (1925) dit als volgt: 'In de taal van de oudste, orale driftimpulsen uitgedrukt: "Dit wil ik eten of wil ik uitspuwen" en nog overdrachtelijker geformuleerd: "Dit wil ik in mij binnen brengen en dat wil ik uit mij weren". Dus: "Het moet in mij of buiten mij zijn". Het oorspronkelijke lust-Ik wil, zoals ik elders betoogd heb, al het goede in zich introjecteren en al het slechte van zich werpen' (p. 119).

Wat gebeurt er in de schizofrenie met de affecten die samen met de voorstellingen de psychische representanten zijn van het driftmatige lichaam? Hoe drukt het primaire lust-Ik zich uit en wat gebeurt er met het lichaam wanneer dit lust-Ik zichzelf niet ontstijgt?

Laat ik opnieuw aanknopen bij een observatie van Freud, waarvan ik de draagwijdte op grond van mijn klinische ervaring, aangevuld met inzichten van Aulagnier en Vergote, zal uitdiepen. Een door Freud geobserveerde schizofrene patiënt verliest door de slechte toestand van zijn gezichtshuid alle belangstelling voor het leven. 'Hij beweert mee-etters en diepe gaten in zijn gezicht te hebben die iedereen ziet. De analyse maakt duidelijk dat hij zijn castratiecomplex op zijn huid afschuift. Hij hield zich aanvankelijk zonder wroeging met zijn mee-etters bezig waarvan het uitdrukken hem grote voldoening schonk omdat er daarbij, zoals hij het uitdrukte, iets uitspoot. Toen begon hij te geloven dat op alle plaatsen waar hij een mee-eter uit de weg had geruimd, een diepe kuil was ontstaan en hij maakte zich de heftigste verwijten dat hij door "er voortdurend met zijn hand aan te zitten" zijn huid voor goed *bedorven* had' (Freud 1915, p. 135/136; mijn cursivering). Het schizofrene aspect in deze observatie komt mijns inziens voornamelijk tot uitdrukking in het feit dat de hypochondrische zelfbetrokkenheid gepaard gaat met de affectieve overtuiging dat de huid voorgoed *bedorven* was. In de volgende klinische voorbeelden is die samenhang nog *aperter*.

Een vrouw, die tot bloedens toe haar borsten openkrabt en erin kerft, zegt me dat ze 'olietetten' zijn, vol etter en vuil. Met sigaretten brandt ze bobbeltjes en bloedklonters uit; de viezigheid van haar lichaam puilt erin uit. Een andere vrouw probeert met een maligne dwang een vergiftigingswaan te bezweren: men vergiftigt haar door woorden en vieze gedachten in haar eten te mengen. Tussen die woorden zat ook de naam van een kind dat ze nooit had gekregen. Door te eten vermorzelt ze die naam tussen haar tanden; woorden liggen haar op de maag en door ze in te slikken wordt ze erdoor besmet. Om zich tegen die besmetting te beschermen doet ze zichzelf braken. In tegenstelling tot de anorexia nervosa wordt de maligne dwang van deze vrouw niet gedragen door een preoccupatie met het lichaamsbeeld. Het heeft me steeds getroffen hoe de erogene zones, die nochtans een teken kunnen zijn van uitstulpende levenskracht, in de schizofrenie als rottende wonden en opengereten scheuren worden opgevat en van binnenuit als slecht worden beleefd. Alsof de drift als drift enkel als *een bron van destructie* en niet als een bron van genot wordt ervaren.

Op dit punt is de schizofrenie radicaal verschillend van de paranoïde psychose. De paranoïcus heeft het onlustvolle, dat samen met het lustvolle de affectieve representant van de driften uitmaakt, uit zich gestoten en naar buiten geprojecteerd. Hij heeft zich van het onlustvolle afgesplitst. Het slechte houdt zich op buiten zijn lichaam; wat hem bedreigt ligt buiten hem en kan gelokaliseerd worden in een ander die niet in zijn lichaam zit. Doordat hij er zich van kan onderscheiden kan hij het slechte tegenover zich plaatsen. Zijn eigen agressie is daarom naar buiten gekeerd en richt zich niet rechtstreeks tegen hemzelf. Goed (lustvol) en slecht (onlustvol) zijn radicaal van elkaar gescheiden en dit onderscheid valt bovendien

samen met de tegenstelling ‘binnen’ versus ‘buiten’; en het is precies deze tegenstelling die hem in staat stelt goed en slecht van elkaar te scheiden. In de schizofrenie, daarentegen, is de innerlijke splitsing waardoor binnen en buiten aan elkaar worden tegengesteld en waardoor het goede en het slechte respectievelijk als binnen en buiten tegenover elkaar worden geplaatst, niet tot stand gekomen. *Het buiten, wat slecht is, zit tegelijk in hem.* Wat bedreigend is kan de schizofreen niet buiten houden; de paranoïcus, daarentegen, kan het wel. In die zin wordt de schizofreen door het slechte geperforeerd. De paranoïcus, daarentegen, wordt er enkel door achtervolgd.

De paranoïcus wordt beschermd door de muren van zijn kamer en van zijn huis die een symbool zijn van de veilige grenzen die het lichaam biedt. In de schizofrenie biedt het driftmatige lichaam geen veilige plaats om te wonen. De schizofreen heeft zijn lichaam niet geïntrojecteerd of libidineus bezet. ‘*Tout indique (...) que, dans la psychose (dit is de schizofrene psychose) le corps pulsionnel s’est essentiellement éprouvé comme source de déplaisir et que le Je l’a dès lors expulsé hors de lui au lieu de l’introjecter pour l’habiter libidinalement*’ (Vergote 1980, p. 29-30). De drift als drift wordt als een bron van onlust en destructie beleefd en wordt daarom door wat Freud in *De ontkenning* het oorspronkelijke lust-Ik noemt uitgestoten. Op grond van deze hypothese kan men enerzijds begrijpen waarom de libidineuze banden met de realiteit worden doorgesneden. Immers, hoe kan het subject zich de realiteit toeëigenen en er lust aan beleven wanneer het libidineuze lichaam niet als een bron van genot kan worden ervaren? En anderzijds kan men begrijpen in welk opzicht de terugtrekking van de libido in zichzelf geen narcisme in de strikte zin van het woord kan worden genoemd, dit wil zeggen niet gepaard gaat met een libidineuze bezetting van het eigen lichaam. Het lichaam biedt zich niet aan als een beminneenswaardig object. Wanneer Freud zegt dat er in de schizofrenie een regressie plaatsvindt tot de auto-erotiek, en wanneer Lacan daarbij aansluit als hij stelt dat de schizofrenie niet boven ‘*le corps morcelé*’ (het verbrokkeld lichaam) uitstijgt, dan is deze stelling, hoewel niet onjuist, toch te zwak. Ze is te zwak omdat ze voorbijgaat aan het *affect-aspect* van de driftrepresentanten en de repercussie ervan voor de lichamelijke zelfbetrokkenheid: het ‘*kakon*’ – het slechte – slaat op het driftmatige als zodanig.

Op het niveau van het primaire, ongedifferentieerde Lust-Ik vormen de erogene zone, de aandrift die er opstuwet en de voorstellingen van de objecten waaraan de lust kan worden beleefd een ondeelbare eenheid. In *Violence de l’interprétation* noemt Aulagnier (1975, p. 59) die synesthetische onderbouw van het primaire lust-Ik het *pictogram*. Van deze synesthetische onderlaag, waarvan men een echo kan opvangen in sommige taaluitingen (bijvoorbeeld het gaat door merg en been; zie boven) hebben wij weliswaar geen rechtstreekse ervaring,⁴ maar ze breekt wel door in schizofrene automutilatie en in fantasma’s van een libidineus lichaam dat vernietigend uit-

haalt. Deze synesthetische onderbouw houdt in dat het onlustvolle zo direct aan het eigen lichaam vastkleeft dat de uitdrijving van het onlustvolle onvermijdelijk gepaard gaat met de vernietiging én van de objectvoorstellingen én van de corresponderende erogene lichaamszone. 'C'est pour-quoi toute expérience de plaisir reproduit la coalescence organe sensible – phénomène perçu, toute expérience de déplaisir implique le désir d'automutilation de l'organe et de destruction des objets d'excitation d'organe' (Castoriadis-Aulagnier 1975, p. 77). Wellicht doelt Freud hierop wanneer hij in *De ontkenning* de schizofrenie karakteriseert als 'allgemeine Verneinungslust' (1925, p. 121/122) die het werk is van de Thanatos en gericht is tegen de Eros. De schizofreen zegt neen tegen de drift en dit kan hij in extreme gevallen alleen maar uitdrukken door de drift in hem en dus zichzelf te vernietigen. De regressie naar de catatonie is daarvan wellicht eveneens een uiting: het catatone lichaam benadert een leven zonder driften en is de mise-en-scène van een lichaam dat alleen maar kan overleven door zich te identificeren met een dood lichaam (Vergote 1980, p. 11 en 26-27).

Uitgeholde en gedesincarneerde woordvoorstellingen Het demetaforisatieproces, waardoor betekenissen die aan het lichaam appelleren worden gereduceerd tot orgaantaal, is slechts één aspect van schizofreen taalgebruik. Een ander belangrijk aspect is dat de wisselwerking tussen voorbewuste woordvoorstellingen en onbewuste zaakvoorstellingen wordt doorsneden.

In de schizofrenie prevaleren woordassociaties boven zaakassociaties. Dit betekent niet alleen dat woorden met elkaar worden gecombineerd op grond van een geringe inhoudelijke overeenkomst, maar ook en vooral dat ze aan elkaar worden geregen op grond van vormgelijkenissen en formele klankassociaties, wat verrassende combinaties, bizarre zinswendingen en allerhande neologismen oplevert. Van de woorden blijft er enkel een leeg omhulsel over en de bezetting ervan ondervindt geen tegenspel meer van onbewuste, tegendraadse gedachten, die worden afgeweerd en zijdelings toch blijven aandringen om nu en dan, bijvoorbeeld via versprekingen, aan de oppervlakte door te breken. Wie zich verspreekt, drukt meer uit dan hij wil zeggen en wordt verrast door gedachten die hij liever niet uitspreekt en die zijn betekenisintentie inhalen. Een verspreking (bijvoorbeeld 'famillionair') is het effect van een interferentie tussen twee ketens van betekenaars waarbij de ene, die uitdrukt wat men wil zeggen, doorkruist wordt door een andere die drager is van een betekenisinhoud die men niet wil uitdrukken. Schizofrene 'Wortneubildungen' lijken op het grappige of vervelende resultaat van een verspreking maar zijn niet het gevolg van een verspreking. Wat er in een schizofrene woordvorming gebeurt, is veeleer te wijten aan het feit dat woorden, als pure, inhoudsloze betekenaars, los van een bewuste betekenisintentie een eigen leven leiden. Woorden kunnen zich-

zelf herschikken en hervormen omdat ze geen weerstand meer ondervinden, noch van een gedachte die zich wil meedelen, noch van onbewuste denkinhouden. Een schizofrene logorree baadt in een universum van *pure betekenaars*.

In de schizofrenie worden woorden bewerkt zoals de zaakvoorstellingen ('Sachvorstellungen') in een droom (bijvoorbeeld toevoegen en weglaten van letters, de woordvormen deformeren, enzovoort). Ze worden bewerkt op de wijze waarop de in het onbewuste werkzame primaire processen herinneringsbeelden en zaakvoorstellingen, die op herinneringssporen teruggaan en ervan zijn afgeleid, condenseren, deformeren en transformeren om onbewuste denkinhouden een toegang tot het voorbewuste te verlenen. Via de vrije associatie volgt de droomduiding het verloop van de droomarbeid en gaat ze de wegen na die van de latente gedachten naar de droomelementen en de manifeste droominhoud voeren. De vrije associatie, die gepaard gaat met een actieve aandacht voor wat ongewild in het voorbewuste verschijnt, laat zich leiden door onvermoede verbale dubbelzinnigheden: woorden en voorbewuste gedachten komen onder de invloedssfeer van de mechanismen die in het onbewuste werkzaam zijn. Omdat geconsolideerde gedachteconstructies en de betekenisintentie van het sprekende subject worden ondergraven, wekt de vrije associatie nu eens 'een grappige en dan weer een schizofrene indruk' (Freud 1916, p. 168). In een voetnoot van *Het onbewuste* zegt Freud het volgende: 'Soms behandelt de droomarbeid de woorden als dingen en creëert dan sterk hierop gelijkende "schizofrene" taaluitingen of neologismen' (1915, p. 135, noot 59). Deze in het oog springende gelijkenis mag ons echter niet doen vergeten dat wat er in de droomarbeid en in de vrije associatie gebeurt, radicaal verschillend is van wat er in een schizofrene overbezetting van woordvoorstellingen plaatsvindt (Freud 1916, p. 167/168). In de schizofrenie worden de woorden zelf het voorwerp van bewerking door het primaire proces. In de droom worden de zaakvoorstellingen waaraan woorden vasthangen en waartoe ze worden herleid aan de werking van het primaire proces onderworpen. De droom, in tegenstelling tot de schizofrenie, kent enkel een topische regressie. Alle verbale operaties die in de droom plaatsvinden zijn een voorbereiding, vormen een voedingsbodem of bieden een aanzet om via een terugkeer naar de zaakvoorstellingen bij onbewuste gedachten te komen. Zowel de droomarbeid als de vrije associatie waarop de droomduiding is gebaseerd, is doordrongen van een spanningsverhouding tussen onbewuste zaakvoorstellingen en voorbewuste woordbezettingen. De vrije associatie voert de woorden in de richting waar het onbewuste ze naartoe trekt.

In de schizofrenie, daarentegen, is het verkeer tussen woordvoorstellingen en onbewuste zaakvoorstellingen geblokkeerd ('abgesperrt') (Freud 1916, p. 167/G.W. X, p. 419). Woorden leiden een eigen leven en vormen een zelfstandig universum, los van een spanningsverhouding met onbewuste, weerbarstige inhouden. Door de interactie met onbewuste inhouden wordt

de betekeniskracht van woorden op verschillende manieren bepaald en de meerzinnigheid die eruit voortkomt laat zich door geen enkele duiding ooit volkomen ophelderen. Elke duiding voegt nieuwe betekenissporen toe aan de knooppunten die ze tegelijk enigszins ontrafelt. Schizofrene woordassociaties, daarentegen, zijn niet meerzinnig maar zinledig: het vrije spel van woorden haakt niet meer in op objectvoorstellingen (de libidineuze objectbindingen worden doorgesneden), sluit niet meer aan bij de persoonlijke levensgeschiedenis van het subject dat spreekt en heeft zijn verankering in het lichaam verloren. Woorden glijden over alles heen en hangen in het ijle. De schizofreen voelt zich in zekere zin meer thuis in een systeem van puur formele, gedisincarneerde symbolen dan in symbolen die aan zijn lichamelijke existentie appelleren.

De vrijheid die de woordformaties en -combinaties genieten is het gevolg van het feit dat de woorden niet meer worden gedragen door een betekenisintentie die op haar beurt steunt op de libido die zich wil verwerkelijken door objecten te bezetten. In *Het onbewuste* vraagt Freud (1915, p. 139) zich af of de schizofrenie nog wel vanuit de verdringing kan worden begrepen. Zeker, ook de schizofrenie beschermt zich tegen wat ondraaglijk is. De vraag is echter of de verdedigingsmechanismen nog wel beantwoorden aan wat men verdringing noemt. Immers, verdringing houdt in dat wat van het bewuste toneel is weggedrongen een bezetting in het onbewuste bewaart van waaruit het op het voorbewuste blijft inwerken. Is het niet veeleer zo dat het terugtrekken van de driftbezetting in de schizofrenie gepaard gaat met het onttrekken van de driftbezetting aan de onbewuste voorstellingen die op de herinneringssporen van objectbezettingen teruggaan? Het enige wat er rest en bezet wordt, zijn woorden die lege hulzen zijn geworden. De woorden die naar niets meer verwijzen zijn de laatste verbindings tekens met een werkelijkheid die zich kenbaar maakt als een leegte. In een ijle wereld van woorden houdt de schizofreen zich overeind als een subject zonder lichaam, als een subject dat een pure betekenisloze betekenaar is geworden en dat op die manier aan de druk van de driften probeert te ontkomen. De ijle woorden vormen een universum waarbinnen het gewicht van het reële lichaam zich even niet laat voelen.

Het is daarom fout de schizofrene taal te vergelijken met een poëtische creativiteit. Zeker, bepaalde procédés in de dichtkunst komen overeen met de manier waarop de schizofrenie met de taal omspringt. Maar verder dan deze formele gelijkenis reikt de overeenkomst niet. Immers, de dichter is zeer gevoelig voor de vorm en keert de woorden binnenste buiten om in het zegbare het onzegbare te evoceren en te laten resoneren. Een gedicht ontleent zijn zeggingskracht aan de spanningsverhouding met een ongrijpbaar vluchtpunt dat in de taal zelf werkzaam is. De schizofreen, daarentegen, rijgt woorden aan elkaar om niet te hoeven spreken en de leegte niet te hoeven horen: de taal cirkelt hier niet rond een symbolisch gearticuleerde leegte, maar zoekt bescherming tegen een reële leegte.

In de schizofrenie wordt geen nieuwe betekeniswereld gesticht en worden de grenzen van de conventionele taalcode niet doorbroken om er een nieuwe orde in te laten oprijzen. Of toch wel misschien?

In zekere zin staat de schizofreen aan een nieuw begin, aan de oorsprong die aan het begin voorafgaat. Hij staat aan de oorsprong van een nieuwe taal, van een taal die voor het eerst orde zal scheppen, een orde die uit het niets zal ontstaan en daarom volstrekt arbitrair is. Hij staat op het punt waar, in de chaos die hem omringt, een orde zal ontspringen. Maar op dat punt staat hij alleen en kan hij enkel een taal spreken die anderen niet met hem kunnen delen. En vanuit die weerloze eenzaamheid spreekt hij.

Noten

1. Hoe meer de aandacht en de libido in beslag worden genomen door de objecten in de buitenwereld, hoe groter de zelfvergetelheid. In de hypochondrie wordt de aandacht bezet door het lichamelijk subject dat men is, dit wil zeggen door het lichaam van waaruit men leeft, handelt en liefheeft.

2. De Waelhens 1972, p. 96 noot 16: 'On pourrait trouver une confirmation de la thèse freudienne dans le fait qu'on n'observe jamais un accès psychotique aigu sans symptômes hypochondriaques, le plus souvent massifs.'

3. Freud (1911): 'De afloop van dementia praecox, indien de aandoening niet al te partieel blijft, levert het tweede verschil op. De afloop is in het algemeen minder gunstig dan die van de paranoia; de zege blijft niet zoals bij de laatste aan de reconstructie, maar aan de verdringing voorbehouden. De regressie reikt niet alleen tot het narcisme, dat zich in groothedswaanzin uit, maar impliceert ook dat de

objectliefde volkomen in de steek wordt gelaten en dat er een terugkeer naar de infantiele auto-erotiek plaats vindt. De disponerende fixatie moet dus verder terug liggen dan bij de paranoia, en besloten liggen in het beginstadium van de ontwikkeling die vanuit de auto-erotiek de weg naar de objectliefde zoekt' (p. 89-90).

4. Castoriadis-Aulagnier 1975, p. 78. 'C'est cela que nous appelons "le fond représentatif" (dit is het pictogram) forclos au pouvoir de connaissance du Je. Mais les effets sur le Je se manifesteront hors champ de la psychopathologie, par ces sentiments indéfinissables que le langage traduit par des métaphores dont l'usage a émoussé le sens profond: "se sentir bien dans sa peau", "être en forme", "être mal à l'aise", "porter le monde sur ses épaules", "sentir son corps en morceaux" et d'autres encore. Dans le champ de la psychose ce fond représentatif peut par moments occuper l'avant de la scène.'

Literatuur

Bernet, R. (1996), Over de premissen van Lacan: manifestatie en terugtrekking van het onbewuste in de drift, de voorstelling en het affect. In: N. Kok en K. Nuijten (red.), *In dialoog met Lacan*. Boom, Amsterdam/Meppel, p. 65-85.

Castoriadis-Aulagnier, P. (1975), *Violence de l'interprétation*. Collection 'Fil Rouge'. Presses Universitaires de France, Parijs.

De Waelhens, A. (1972), *La psychose*. Collection Pathei Mathos. Nauwelaerts, Leuven/Parijs.

Freud, S. (1911), Psychoanalytische opmerkingen over een autobiografisch beschreven geval van paranoia (Dementia paranoides) ('Het geval Schreber'). Nederlandse Editie: *Ziektegeschiedenissen* 4. Boom, Amsterdam/Meppel, p. 19-96.

Freud, S. (1914), Ter introductie van het narcisme. Nederlandse Editie: *Psychoanalytische Theorie* 1. Boom, Amsterdam/Meppel, p. 31-64.

Freud, S. (1915), Het onbewuste. Nederlandse Editie: *Psychoanalytische Theorie* 2. Boom, Amsterdam/Meppel, p. 95-140.

Freud, S. (1916), *Metapsychologische aanvulling op de droomleer*. Nederlandse Editie: *Psychoanalytische Theorie* 2. Boom, Amsterdam/Meppel, p. 159-174.

Freud, S. (1925), *De ontkenning*. Nederlandse Editie: *Psychoanalytische Theorie* 3. Boom, Amsterdam/Meppel, p. 117-122.

Moyaert, P. (1983), *Taal en onbewuste*. Freud en Lacan over de 'Urverdrängung'. *Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 75(2), p. 173-191.

Vergote, A. (1980), *Pulsion de mort et destins mortifères de la pulsion*. *Textes. Ecole Belge de la psychanalyse* 6, p. 20-34.

Summary

According to Freud, hypochondria is a basic element in schizophrenia. In a general sense hypochondria is the reverse of withdrawal of the libido from objects into the self and causes an upsurge of the drives within the self which puts the limits of the self under pressure. This upsurge causes the anxiety that always accompanies experience of hypochondria. However, hypochondria does not become a psychotic phenomenon until its schizophrenic dimension can be related to the vicissitudes of the representations and the affects that are both the psychic representatives of the enhanced drives. On the level of the representations, the schizophrenic aspect comes to the foreground in linguistic expression in which metaphorical meaning is taken literally. Expressions referring to his or her own body are understood and experienced by a schizophrenic person as innervations of his own body. Language loses its symbolic force. On the level of the affects it is argued that the drives, normally a source of pleasure, are experienced as a destructive power. The experience that the drives convey to the subject is that his or her body is bad, giving rise to a tendency to self-mutilation. The primary pleasure-ego aims at a destruction of the drives in order to protect itself against their aggressive power. From this point of view, the difference between schizophrenia and paranoia may be appreciated. The paranoid succeeds in keeping outside what is bad. The schizophrenic, on the other hand, fails to project the bad outside himself and is continually perforated by it from within. One further aspect of schizophrenic language is explored: the withering away of the signified, resulting in a world of empty signifiers. The link with unconscious thing-presentations is severed.

Manuscript ontvangen: 2 april 1998

Definitieve versie: 27 juni 1998